ФУНКЦІЇ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УМОВАХ КОМПЕТЕНТНІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ: ДИДАКТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

Валерій Редько, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач відділу навчання іноземних мов Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ;
Валентина БУРЕНКО, доцент кафедри психології та педагогіки Інституту лінгвістики та психології Київського міжнародного університету кандидат педагогічних наук

Зміни концептуальних пріоритетів, що спостерігаються в освітньому просторі України, зумовлюють певний перегляд місця і функцій учителя як головного модератора навчального процесу в закладах загальної середньої освіти. Тому сучасний стан розвитку системи навчання іноземних мов, спрямування її на компетентнісні засади потребує оновлених поглядів на деякі усталені підходи до формування механізмів іншомовного спілкування і вимагає розглядати іноземну мову важливим засобом міжкультурної комунікації. А це, у свою чергу, змушує поіншому визначати пріоритети в роботі вчителя як важливого суб'єкта процесу навчання.

Проблема фахової підготовки та професійної діяльності вчителя загалом і вчителя іноземної мови, зокрема, була і є завжди актуальною. У різні часи вона активно досліджується в дидактиці, психології та методиках навчання. Зазвичай роль учителя іноземної мови розглядається в різних аспектах: а) як організатора навчального процесу; б) як модератора навчальної діяльності учнів на уроці; в) як представника держави в справі навчання і виховання підростаючого покоління; г) як виконавця з упровадження в практику роботи школи новітніх досягнень педагогічної, психологічної та методичної наук тощо.

Відомо, що сучасна система підготовки вчительських кадрів передбачає формування викладача іноземної мови в трьох типах навчальних закладів: 1) на відповідних факультетах педагогічних університетів (інститутів), 2) на факультетах іноземної філології так званих класичних університетів, 3) на педагогічних відділеннях педагогічних коледжів (училищ), які готують учителів початкових класів або вихователів дошкільних дитячих установ із правом викладання іноземної мови. На перший погляд, такий спектр закладів має забезпечити школи фахівцями відповідного рівня підготовленості. Та чи всі вчителі володіють якісною підготовкою, щоб професійно виконувати свою роботу? Вочевидь, у більшості випадків – так, оскільки сучасна навчально-матеріальна і методична бази сприяють цьому. Але чи всі випускники закладів вищої освіти на високому професійному рівні готові успішно навчати іноземної мови школярів? Чи готовий сьогоднішній учитель успішно імплементувати в навчальний процес новітні тенденції розвитку сучасної педагогічної науки? Як засвідчує практика, – не завжди. Яка ж причина труднощів у роботі вчителя/викладача іноземної мови? Що гальмує активне розкриття його професійних здібностей? Як правило, у таких випадках говорять, що вчитель не готовий до ефективного виконання професійної діяльності. Чому з'являється така проблема? Чи можливо завадити її виникненню? Конкретні відповіді на ці запитання можна дати, на наш погляд, за умови чіткого усвідомлення тих завдань, які стоять перед сучасним учителем іноземної мови, і співвіднести їх з умовами, у яких здійснюється процес його професійного становлення.

Тенденції оновлення цілей і змісту сьогоднішньої шкільної іншомовної освіти [1] зумовлюють пошук нових пріоритетів у навчанні цього предмета, оскільки вивчення іноземної мови зазвичай розпочинається саме в закладах загальної середньої освіти, і базові знання, навички та вміння формуються в цих навчальних установах.

Зміст компетентнісно орієнтованого навчання іноземних мов передбачає формування в учнів ключових і міжкультурної іншомовної комунікативної як предметної з її структурними компонентами компетентностей. Їх формування засобами іноземної мови не є одноразовим видом діяльності в кожному класі. Робота в цій сфері зумовлюється тематикою спілкування, визначеною навчальною програмою. Серед ключових компетентностей є такі, формування яких відбувається постійно, у різних обсягах упродовж усього процесу навчання іноземної мови в закладах загальної середньої освіти. А є компетентності, вибіркове формування яких можливе лише в межах окремих тем спілкування в певних класах. Окрім того, формування деяких ключових компетентностей може здійснюватись

© Редько В., Буренко В., 2021

інтегровано в межах кількох тем на різних етапах навчання. А це означає, що навчальна діяльність у певному класі, спрямована на формування деяких ключових компетентностей, може не відбуватись.

Компетентнісно орієнтоване навчання іноземної мови доцільно розглядати не тільки як процес формування ключових компетентностей, але й також міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності як предметної з усіма її компонентами (мовною, мовленнєвою, соціокультурною, загальнонавчальною). А відтак, цей феномен варто трактувати в таких аспектах:

1) міжкультурна іншомовна комунікативна компетентність учнів – це сукупність набутих учнями знань, умінь, навичок, способів діяльності, ставлень, мотивів, необхідних для усвідомленого виконання комунікативних дій, спрямованих на оволодіння іншомовним спілкуванням у межах вимог навчальної програми для кожного класу;

2) міжкультурна іншомовна комунікативна компетентність – це інтегрована характеристика особистості школяра, яка передбачає оволодіння досвідом іншомовного спілкування в усній та письмовій формах у межах програмових вимог і засвоєння культурних цінностей народу, мова якого вивчається, що здійснюється у формі діалогу культур;

3) формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності – це діяльність, яку має організовувати вчитель у межах таких структурних компонентів: – *мотиваційного* (ставлення учнів до навчання й усвідомлення соціальної потреби в оволодінні іноземною мовою як засобом міжкультурного спілкування, ціннісні орієнтації); – *когнітивного* (знання, уміння, навички, досвід іншомовної комунікативної діяльності); – *діяльнісного* (способи і форми виконання навчальних дій, спрямованих на усвідомлене оволодіння іншомовною комунікативною діяльністю); – *контрольно-оцінного* (самооцінювання і самоконтроль рівня власних навчальних досягнень); – *рефлексивного* (самоаналіз, самооцінка, самокорекція процесу і результатів навчання).

Основні напрями трансформації змісту навчання іноземних мов учнів ЗЗСО відповідно до компетентнісної парадигми ми визначили такі:

а) дидактичне переосмислення сутності навчального матеріалу щодо його доцільності, доступності, відповідності іншомовним комунікативним потребам учнів певної вікової категорії, оптимальності для забезпечення їхніх комунікативних намірів;

б) визначення значущих для учнів, відповідно до їхніх потенційних можливостей, зв'язків вивченого матеріалу із життєвою практикою, що асоціюється з рівнем його прагматичності – сферами використання в реальних умовах іншомовного спілкування;

в) забезпечення ефективної та збалансованої активізації іншомовного матеріалу в різних видах мовленнєвої діяльності через умотивованість навчальних дій і використання оптимальної системи вправ і завдань та дидактично доцільних допоміжних матеріалів;

г) сприяння усвідомленому і вмотивованому засвоєнню учнями способів діяльності з навчальним іншомовним матеріалом у межах певного кола понять, явищ, процесів, об'єктів, фактів, зокрема тем для спілкування, змісту мовних і мовленнєвих засобів, набуття досвіду самостійно виконувати мовні операції та мовленнєві дії тощо.

Саме ці положення можуть слугувати теоретико-методичним підґрунтям для побудови змісту компетентнісно орієнтованого навчання іноземної мови у сучасних ЗЗСО. Функції вчителя передбачають дидактично і методично доцільну організацію такого навчання відповідно до вимог чинної освітньої програми, навчального досвіду учнів і їх потенційних можливостей.

Отже, у сучасних умовах навчання іноземної мови, коли спостерігаються активні трансформаційні процеси у галузі шкільної освіти, якісно змінюються і функції вчителя [4]. Успішність навчання учнів значною мірою залежить від його професійної майстерності, яка акумулює в собі професійні знання, навички і вміння, досвід педагогічної діяльності, а також творчі особистісні якості. Учитель іноземної мови повинен володіти певним обсягом знань про предмет, який викладає: знати іноземну мову і володіти нею, знати, як побудувати навчальний процес, щоб досягти позитивних результатів у досягненні мети навчання, уміти це робити методично доцільними способами й оптимальними методами. Такий учитель має вміти співвідносити власний досвід із умовами своєї роботи, перебувати завжди в творчому пошуку раціональних форм організації навчання.

Відомо, що процес формування високоякісного спеціаліста є безперервним і тривалим періодом та складається з різноманітних видів діяльності. На нашу думку, провідне місце в цьому процесі має належати формуванню у вчителя готовності до професійної діяльності. Це поняття є багатокомпонентною категорією. Зазвичай, готовність визначається як форма установки, тенденція на перспективні дії, що спрямовані на досягнення певної мети, тощо. Більшість учених розглядає готовність як певний психічний стан особистості, який різнобічно залежить від зовнішніх (об'єктивних) чинників – особливостей організації процесу навчання в закладі освіти, а також від якості використання в навчальному процесі видів діяльності, які спрямовуються на формування пізнавальних, практичних і творчих умінь учнів. У цьому контексті здатність до професійної діяльності вчителя іноземної мови ми розглядаємо як його інтегративну якість, елемент його свідомої діяльності, форму усвідомлення і прийняття системи залежності професійної майстерності від зовнішніх і внутрішніх чинників.

Важливими механізмами формування готовності вчителя іноземної мови є відповідні знання, уміння й навички, які в процесі практичної діяльності мають забезпечувати і регулювати його оптимальну взаємодію з отриманою професією. Сучасному вчителеві іноземної мови мають бути притаманні такі професійні знання:

– основних положень загальнодержавної політики в галузі шкільної освіти, включаючи навчання іноземних мов;

– системи мови та основних лінгвістичних і лінгводидактичних категорій, механізмів мовлення, а також історії, культури, сучасних проблем країни, мова якої вивчається, – усього того, що охоплює поняття міжкультурна іншомовна комунікативна компетентність, основними структурними компонентами якої є: а) мовна (лінгвістична), б) мовленнєва, в) соціокультурна, г) навчально-стратегічна компетентності;

– основних закономірностей процесу навчання іноземної мови, а також змісту й особливостей усіх компонентів цього процесу: цілей, методів, форм засобів тощо;

– психологічних особливостей школяра, сфер його інтересів і схильностей, закономірностей оволодіння іноземною мовою в умовах сучасної школи, а також різноманітних умов, які існують сьогодні, для навчання іншомовного спілкування відповідно до компетентнісної парадигми;

– змісту програми з навчання іноземних мов та інших директивних документів, цілей і особливостей концептуальних засад змісту навчання іноземних мов на певному історичному етапі розвитку суспільства;

– основних положень дидактико-методичної концепції, на засадах якої сконструйовано зміст підручника, що використовується в практиці власної педагогічної діяльності;

– основних вимог, які визначає суспільство до особистості сучасного вчителя та рівня його професійної майстерності.

Володіння знаннями, що забезпечують функціонування певних сфер педагогічної діяльності вчителя, – це лише частина його професійного досвіду. Він має бути готовим ефективно використовувати ці знання на практиці. А це означає, що вчитель повинен уміти користуватись іноземною мовою як засобом комунікації та моделювання ситуацій мовленнєвого спілкування з учнями в навчальному процесі. Рівень його мовної та мовленнєвої підготовленості має бути таким, щоб увесь процес навчання здійснювати іноземною мовою. Учитель повинен уміти адаптувати свою іншомовну мовленнєву діяльність до можливостей усвідомлення її учнями різних розумових здібностей та різних рівнів навченості, передбачати поступове розширення кола цих можливостей, проявляти гнучкість у своїй професійній діяльності, швидко реагувати на новації, що об'єктивно виникають на певному етапі розвитку шкільної освіти, зокрема усвідомлювати та ефективно впроваджувати в шкільну практику ідеї компетентнісного підходу до навчання, що стає новою філософією шкільної вітчизняної освіти [3]. Учитель повинен володіти вміннями скеровувати процес оволодіння учнями іноземною мовою як засобом міжкультурного спілкування, забезпечувати його раціональними видами діяльності, що сприяють формуванню відповідних умінь, які допомагають їм адаптуватися до життєдіяльності в умовах сучасного світового простору.

А відтак, професійно важливими вміннями сучасного вчителя іноземної мови є ті, що дають йому змогу педагогічно, психологічно і методично доцільно організовувати свою діяльність, спрямовану на формування в учнів ключових та міжкультурної іншомовної комунікативної як предметної компетентностей, важливого феномена сучасної шкільної освіти. Ці вміння можна диференціювати на чотири групи:

– уміння пізнавати вікові особливості та потенційні можливості учня, враховувати їх у процесі навчання і співвідносити з умовами, у яких відбувається оволодіння іноземною мовою;

– уміння, пов'язані з плануванням мовленнєвого спілкування в навчальних умовах, що передбачає здатність учителя доцільно та раціонально використовувати на уроці не тільки підручник як основний засіб навчання, але й інші засоби, які сприяють ефективній організації навчального іншомовного спілкування, активно впроваджувати творчі, інтерактивні форми діяльності, що активізують процес навчання, зокрема мовленнєві ситуації, які в навчальних умовах адаптують учнів до реальних умов спілкування, у тому числі й у межах змісту ключових і предметної компетентностей відповідно до вимог навчальної програми;

– уміння виконувати обсяг запланованої роботи, чому сприяє не тільки раціонально розподілений час уроку, але й створений учителем відповідний психологічний клімат, який дає змогу учням розкривати свої індивідуальні можливості, розвивати власну емоційну сферу, творчість, когнітивні здібності, уміння соціально взаємодіяти з іншими в процесі навчання, бути гнучким у своїй діяльності, уміти варіювати змістом уроку через непередбачені причини;

– уміння критично оцінювати й аналізувати результати власної педагогічної діяльності, коригувати її, робити відповідні висновки та знаходити шляхи і способи її вдосконалення.

Важливим чинником, який сприяє ефективності навчання іноземної мови, є вміння вчителя моделювати навчальний процес відповідно до сучасних тенденцій розвитку педагогічної науки та практики, уміння гнучко адаптувати його до наявних умов навчання [5]. Система може бути успішно реалізована, якщо вона якнайповніше відповідає цим умовам. У цій ситуації дуже важливо, щоб учитель умів адекватно співвідносити форми та способи діяльності, передбачені змістом системи, з концептуальною позицією авторів підручників, які він використовує як основні засоби навчання і механізми реалізації

ції системи. А це ще раз підтверджує тезу про важливість і необхідність для вчителя володіти високим рівнем професійної майстерності (а недосвідченому вчителю намагатись якомога швидше його досягти), щоб його педагогічна діяльність була різнобічно ефективною.

Відомо, що процес навчання іноземної мови, як й інших предметів, передбачає взаємну діяльність учителя й учнів, а також учнів між собою. Уміння вчителя ефективно організовувати педагогічне спілкування на уроці значною мірою визначає успішність навчального процесу. Учитель повинен бути його професійним модератором. При цьому взаємодія на уроці іноземної мови насамперед сприймається як спільна погоджена діяльність усіх суб'єктів навчального процесу, а також як оптимальне й адекватне взаєморозуміння між ними, яке виникає в процесі виконання цієї діяльності. Усе це ми вважаємо основними психологічними умовами успішної педагогічної співпраці.

Знання вчителем основних тенденцій розвитку шкільної іншомовної освіти ще не означає вміти озброїти учнів досвідом чужомовного спілкування в умовах мультилінгвального і полікультурного світового середовища. Професійна майстерність учителя іноземної мови – це складна і багатокомпонентна категорія. Досягти її вершин можливо лише за умови, коли буде чітко визначено *кого* навчати, *для чого* навчати, *як* навчати, а також *хто* буде навчати. Відповіді на ці запитання дають різні галузі педагогічної науки.

Результати аналізу відповідної наукової літератури, власний педагогічний і науковий досвіди та усвідомлення дидактичної та методичної сутності проблем, які постають сьогодні перед шкільною іншомовною освітою України, дали змогу визначити основні завдання, які сприяють формуванню в сучасного вчителя іноземної мови готовності до якісного виконання ним професійних обов'язків в умовах компетентнісно орієнтованого навчання:

– володіти знаннями з теоретичних основ методики навчання іноземних мов і суміжних з нею наук та вміти їх ефективно використовувати в шкільній практиці;

– володіти ефективними видами і формами навчальної діяльності з формування в учнів ключових і міжкультурної іншомовної комунікативної компетентностей, передбачених шкільною програмою з іноземних мов;

– уміти раціонально й ефективно організовувати навчальний процес з формування в учнів умінь з основних видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння (монолог, діалог), читання, письма;

– уміти ефективно і раціонально здійснювати підготовку до уроку як основної форми навчального процесу;

– уміти проводити ефективний контроль рівня сформованості знань, навичок і вмінь учнів відповідно до мети і завдань певного етапу навчання та застосовувати рефлексію щодо результатів своєї діяльності;

– уміти добирати засоби навчання, які дидактично доцільно і методично виправдано слугують ефективними механізмами досягнення мети уроку;

– уміти раціонально планувати як увесь навчальний процес, так і урок як один із його компонентів;

– володіти формами і видами позаурочної діяльності, яка сприяє успішному досягненню загальної мети навчання іноземної мови в школі;

– уміти творчо аналізувати чинні підручники іноземних мов як основні засоби навчання, визначати й усвідомлювати в їх змісті теоретико-методичні положення прийнятої концепції навчання та вміти ефективно використовувати їх у власній педагогічній діяльності;

– творчо аналізувати та дидактично доцільно використовувати основні тенденції розвитку сучасної методики та теорії навчання іноземних мов;

– формувати в учнів ставлення до іноземної мови як до важливого засобу міжкультурного спілкування й механізму вербального взаєморозуміння з представниками різних мов і культур у сучасному глобалізованому соціумі;

– формувати в собі готовність до постійного професійного самовдосконалення.

Отже, усе значене комплексно сприяє набуттю вчителем досвіду, який з роками може вдосконалюватись, якщо сам учитель дбатиме про це і буде зацікавленим у власному професійному зростанні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іноземні мови. 5–11 класи: навчальні програми та методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2018–2019 навчальному році / Укладач М. Н. Шопулко. – Харків : Видавництво «Ранок», – 2018.– 256 с.

2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики ; під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К. І.С., – 2004. – 112 с.

3. *Локшина О. І.* Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя: оновлене бачення 2018 року / О. Локшина. Український педагогічний журнал. – 2019. – № 3. – С. 21–30. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2019_3_5

4. *Редько В. Г.* Дидактична сутність освітнього іншомовного комунікативного середовища як засобу компетентнісно орієнтованого навчання іноземних мов у закладах загальної середньої освіти. Український педагогічний журнал. – 2020. – № 4. – С. 109–117.

5. COUNCIL RECOMMENDATION of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance) (2018/C 189/01) Режим доступу: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&rid=7